

V-XI SİNİFLƏRİN AZƏRBAYCAN TARİXİ KURSLARINDA ŞAĞIRDLƏRİN TARİXİ ŞƏXSİYYƏTLƏRİN NÜMUNƏSİNDƏ TƏRBIYƏ EDİLMƏSİNİN İMKANLARI VASİTƏLƏRİ, METODLARI VƏ YOLLARI

Leyla Kərimova,
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
E-mail: L-karimova@mail.ru

Rəyçilər: *ped.ü.fəls.dok.* D. Musayev,
ped.ü.fəls.dok. T. İsayeva

Açar sözlər: *məktəb, V-XI siniflər, dərslər, sinifdən xaric tədbirlər, məktəbdən xaric tədbirlər, təlimin səmərəliliyi, tərbiyənin səmərəliliyi*

Ключевые слова: *школа, 5-11 классы, уроки, внеурочные мероприятия, внешкольные мероприятия, эффективность обучения, эффективность воспитания*

Key words: *school, 5-11 classes, lessons, after school events, out of school events, efficiency y in education, efficiency in up bringing*

Şagirdlərin tarixi şəxsiyyətlərin nümunəsində tərbiyə edilməsi tarixin tədrisi metodikası elmində çox az tədqiq edilmişdir. Bu sahədə bir başlıq var. Bu baxımdan pedaqoji ədəbiyyatda problemə münasibət birmənalı deyil. Bu məsələ ilə bağlı pedaqogika dərslərində deyilir: "... pedaqoji nəzəriyyə və praktikanın ən mürəkkəb problemlərindən biri şəxsiyyət və onun xüsusi təşkil olunmuş şəraitdə inkişafıdır. Şəxsiyyət problemi ilə yaş fiziologiyası, anatomiya, sosiologiya, yaş psixologiyası, pedaqoji psixologiya və digər elmlər məşğul olur" (1, 72).

Digər fəlsəfə ədəbiyyatda şəxsiyyətlə bağlı maraqlı fikir və mülahizələrə diqqət yetirək: "Şərq fəlsəfi fikiri, o cümlədən klassik ədəbiyyat nümayəndələrinin, xüsusən də şairlərin irsini... təhlil edərkən onların idrak səviyyəsi və düşüncələri haqqında ətraflı məlumat əldə etmək olur. Burada şair və yazıçılar həm tədqiqatçı, həm də şəxsiyyət kimi çıxış edir" (2, 71).

Şərq dünyasının dahilərindən biri Nizamülmülk yazırdı: "Elm və sənət şəxsiyyətin inkişafına müsbət təsir göstərir. Elm və sənətdən hər nəyi öyrətmək lazımsa, hamısını övladına öyrət" (3, 117).

Şərq dünyasının, xarakterinin dərk edilməsində misilsiz hind əfsanəsi adlanan "Kəlilə və Dimnə"nin xüsusi yeri vardır. Bu kitab filosof üçün zəngin bir fəza, ağıl üçün böyük məşq meydanı, söz aşıqları üçün-unudulmaz xatirə,

mənasını dərk edib qananlar üçün gözəl bir ibrət xəzinəsidir" (4, 16).

Şəxsiyyətin formalaşdırılması probleminə N. Tusinin "Əxlaqi-Nasiri" əsərində xüsusi diqqət yetirilmişdir. N. Tusinin fikrincə? "hər şeyi olduğu kimi dərk etməyə, hər işi lazımı kimi yerinə yetirməyə hikmət deyilir (5, 35). Tusiyə görə hikmət mənəviyyəti saflaşdırır, insanı arzu edilən səviyyəyə yüksəldir. Görkəmli mütəfəkkir hikməti iki yerə bölür: biri – elm, o biri-əməl (iş).

"Buddizmə görə, həyatda iki şey var: səbəb və nəticə. Nəticə iztirabdır. Səbəb isə həyat sevinclərinə, dünya nemətlərinə bağlılıqdır. İnsanın borcu, vəzifəsi iztirabdan xilas olmaqdır. Buna nail olmaq üçün naz-nemətdən, sərvət və mənfi emosiyalardan-paxıllıq, xəsislikdən, kin-kidurətdən, mərdimazarlıqdan, yalançılıqdan, ikiüzlülükdən, xəbərçilikdən təmizləmək lazımdır" (4, 24).

"Qabusnamə"də də insanın daxili aləmi ilə zahiri aləmi arasında asılılıq olduğu, insanı digər canlılardan daha kamil edən, fərqləndirən on xüsusiyyət olduğu göstərilir. Onlardan beşi insanın daxilində, beşi isə xaricindədir. "Daxildə olan beş xüsusiyyət: təfəkkür, hafizə, təxəyyül, təsəvvür və danışqdır. Xarici beş xüsusiyyət" eşitmə, görmə, qoxu, toxunma və dad bilmə xüsusiyyətidir" (6, 36).

Cəmiyyətdə yüksək səviyyəli vətəndaşın formalaşdırılmasında təhsilin, məktəbin, mədəniyyətin və maarifləndirici təbliğatın misilsiz rolu var. Qədim Şərq fəlsəfi fikrində mənəviyyatda

mənəvi dəyərlərə daha çox əhəmiyyət verilmişdir. Valideyn-övlad, ədəb-ərkan, dövlət qazanmaq və s. barədə çoxsaylı tövsiyələr verilib.

Şəxsiyyətlə bağlı “Qobusnamə”də deyilir: “Adam böyük mənəbə çatdıqda, barsız ağac kimi olmamalı, böyüklüyündən yalnız dövlət əldə etmək üçün istifadə etməməlidir. Əgər o heç kəsə xeyir, ya zərər verməsə, yüz min dinarı

olan yəhudi kimi bir şeyə oxşar, heç kəsə xeyir, ya zərəri olmadığı üçün ən alçaq adam hesab edilir” (6, 171).

Araşdırmalardan aydın oldu ki, ümumtəhsil məktəblərinin V-XI siniflərində tarixi şəxsiyyətlərin təsviri və səciyyələndirilməsinə həsr edilmiş çoxsaylı mövzular var. Bunlar aşağıdakılardır:

<i>№</i>	<i>Tarixi şəxsiyyətləri səciyyələndirən mövzular</i>	<i>Dərsdə tarixi şəxsiyyətlərin keyfiyyətlərinə görə səciyyələndirilərək təhlil edilib qiymətləndirilməsi</i>
1	Qan içən Kiri kim məğlub etdi	Tomrisin dövlətçilik baxımından dəyərləndirilməsi
2	Cavanşir	Cavanşirin dövlətçilik, diplomat, xalqını sevən dövlət başçısı kimi dəyərləndirilməsi
3	“Qırx il kölə kimi yaşamaqdansa”...	Babəkin igidliyi, vətənpərvərliyi, əqidəsinə sadiqliyi baxımından dəyərləndirilməsi
4	Şəmsəddin Eldəniz necə Azərbaycan hökmdarı oldu	Şəmsəddin Eldənizin şəxsi keyfiyyətlərini, dövlətçiliyimizdəki rolunu təhlil etmək
5	Ağqoyunlu dövlətinin hökmdarı	Uzun Həsənin dövlətçilik fəaliyyəti və onun şəxsi keyfiyyətlərinin təhlili
6	Səttarxan	Səttarxanın Cənubi Azərbaycanda dövlətçiliyin təkmilləşdirilməsindəki fəaliyyətini müəyyənləşdirmək
7	“Bir kərə yüksələn bayraq”....	M.Ə. Rəsulzadənin həyatı və fəaliyyəti təhlil edilməli və qiymətləndirilməsi
8	Müstəqil Azərbaycanın qurucusu	H. Əliyevin mənəvi həyatı və fəaliyyəti təhlil edilir və dəyərləndirilir
9	Ulu öndərin yolu ilə	H. Əliyevin həyatı və fəaliyyəti təhlil edilir və dəyərləndirilir
VI sinif üzrə		
1	Atropatena dövləti	Atropatın həyatı və dövlətçilik fəaliyyəti təhlil edilir və dəyərləndirilir
2	Albaniya dövlətinin yaranması	Cavanşirin həyatı, dövlətçilik və diplomatik fəaliyyəti təhlil edilir və dəyərləndirilir
VII sinif üzrə		
1	Babəkin başçılığı altında azadlıq hərəkatı	Babək xürrəmidin igidliyini, qürurluğunu, vətənpərvərliyini təhlil etməklə qiymətləndirmək
2	Qaraqoyunlu Qara Yusif	Qara Yusifin dövlətçilik sahəsindəki fəaliyyətini təhlil etmək və dəyərləndirmək
3	Ağqoyunlu Uzun Həsən	Uzun Həsənin dövlətçilik fəaliyyətini, onun vətənpərvərliyini, diplomatik fəaliyyətini təhlil etməklə dəyərləndirmək
4	Mərkəzləşmiş vahid Azərbaycan dövləti	Şah İsmayılın cahanşimul dövlətçilik fəaliyyətini, diplomatik məharətini, mərdliyini, yüksək poeziya qabiliyyətini təhlil etmək və dəyərləndirmək.

V-XI siniflərin Azərbaycan tarixi kurslarında şagirdlərin tarixi şəxsiyyətlərin nümunəsində tərbiyə edilməsinin imkanları vasitələri, metodları və yolları

VIII sinif üzrə		
1	Nadir xan Əfşar səfəvi dövlətinin sərhədlərini bərpa edir	Nadir şah Əfşarın tarixi xidmətlərini təhlil etmək və dəyərləndirmək onun sərkərdəlik məharəti xüsusi təhlil obyektini kimi seçilməlidir
2	Azərbaycan torpaqlarının birləşdirilməsində son cəhd	Ağa Məhəmməd şah Qacar şəxsiyyəti təhlil edilib dəyərləndirilməlidir
IX sinif		
1	Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti	Məmməd Əmin Rəsulzadənin və Fətəli xan Xoyskinin həyat və fəaliyyətləri təhlil edilməli və dəyərləndirilməlidir
2	Cənubi Azərbaycanda milli azadlıq mübarizəsi	Seyid Cəfər Pişəverinin siyasi fəaliyyəti və həyatı təhlil edilməli və qiymətləndirilməlidir
3	Azərbaycanda dövlət müstəqilliyinin bərpası	Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyəti öyrənilməli və təbliğ edilməlidir
X sinif		
1	Qeyd: 10-cu sinifdə V-IX siniflərdə tədris olunmuş mövzuların təkrarı olduğuna görə 10-cu sinifdə mövcud olan tarixi şəxsiyyətləri təkrarən tədqiqatın obyektinə gətirməyi məqsəda uyğun hesab etmirik	
X sinif		
1	Hüquqi-demokratik dövlət və vətəndaş cəmiyyəti qurmaq yolunda	Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyətinin öyrənilməsi

Araşdırmalardan aydın oldu ki, tarixi şəxsiyyətləri əks etdirən mövzuları müəllim aşağıdakı tədris vasitələrinin köməyi ilə reallaşdırmalıdır:

1) dərslilər, 2) dərslilərə yazılmış metodik vəsaitlər, 3) tarixi şəxsiyyətlərin həyat və fəaliyyətlərini əks etdirən portretlər və şəkillər, 4) ağıllı lövhələr, 5) proyektor, 6) kompüter və s.

Tarixi şəxsiyyətlərin nümunəsində şagirdlərin tərbiyə edilməsində səmərəli nəticələr əldə etmək üçün aşağıda sadalanan təlim metodlarından istifadə edilməsini məqsəda uyğun hesab edirik:

1) beyin həmləsi, 2) müzakirələr, 3) rollu oyunlar, 4) təqdimatlar, 5) tədqiqatın aparılması, 6) məntiqi təfəkkür, tənqidi təfəkkür və yaradıcı təfəkkür proseslərinin inkişafına yönəldilmiş metodlar və s.

Problemlə bağlı apardığımız müşahidə və araşdırmalar şagirdlərin tarixi şəxsiyyətlərinin nümunəsi əsasında tərbiyə edilməsini üç metodik yoldan istifadə etməklə həyata keçirilməsini məqsəda uyğun hesab edirik:

Birincisi, tarix dərsləri ,ikincisi, sinifdən xaric tədbirlər, üçüncüsü, məktəbdənkənar tədbirlər.

Problemin elmi yeniliyi. V-XI siniflərin Azərbaycan tarixi kurslarında şagirdlərin tarixi şəxsiyyətlərinin nümunəsində tərbiyə edilməsinin imkanları, vasitələri ,metodları və metodik yollarının müəyyənləşdirilməsi ilə bu işin sisteminin şərhidir.

Problemin nəzəri əhəmiyyəti. V-XI siniflərin Azərbaycan tarixi kurslarında şagirdlərin tarixi şəxsiyyətlərin nümunəsində tərbiyə olunması üzrə yaradılmış iş sistemi tarixin tədrisi metodikasını elminin məzmununu zənginləşdirərək ona bir töhfədir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalədə yaradılmış metodik sistemdən ümumtəhsil məktəblərinin müəllimləri gündəlik pedaqoji fəaliyyətlərində istifadə edə bilərlər.

Elmi nəticə. Məqalədə ümumtəhsil məktəblərinin V-XI siniflərində Azərbaycan tarixi kurslarında tarixi şəxsiyyətlərə həsr olunmuş mövzuların imkanlarının müəyyənləşdirilməsidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Paşayev Ə.X. Rüstəmov F.A. Pedaqogika (Yeni kurs): Dərs vəsaiti. Bakı: Elm və təhsil, 2010.
2. Bayramov Ə. Şəxsiyyətin təşəkkülünün aktual psixoloji problemləri. Bakı: Azərneşr, 1981.
3. Nizamülmülk. Siyasətnamə. Bakı: Elm, 1989.
4. Əlisa Nicat. Dünya filosofları. Bakı: Sabah, 1995.
5. Tusi N. Əxlaqi nasir. Bakı: Elm, 1989.
6. Qabusnamə. Bakı: Azərneşr, 1989.

Л. Керимова

ПУТИ, МЕТОДЫ, СПОСОБЫ И ВОЗМОЖНОСТИ ВОСПИТАНИЯ УЧЕНИКОВ НА ПРИМЕРЕ ИСТОРИЧЕСКИХ ЛИЧНОСТЕЙ НА КУРСЕ ИСТОРИИ АЗЕРБАЙДЖАНА В V-XI КЛАССАХ

РЕЗЮМЕ

В статье отражается актуальность проблемы, посвященная историческим личностям указанная в программе 5-11 классов по истории Азербайджана. Были исследованы учебные единицы, которые будут использоваться в процессе урока. А также определены методы и пути обучения учеников на примере исторических деятелей.

L. Karimova

WAYS, METHODS, WAYS AND OPPORTUNITIES OF STUDENT EDUCATION BY THE EXAMPLE OF HISTORIC PERSONS AT THE COURSE OF THE HISTORY OF AZERBAIJAN IN THE V-XI CLASSES

SUMMARY

The relevance of the problem is shown in the article. According to the program in the history of Azerbaijan is spoken about the themes dedicated to the historical personalities. Educational units have been investigated which will be used during the lesson. As well the methods and the ways were defined in education of pupils taking as the role model historical personalities.

Redaksiyaya daxil olub: 30.10.2017